

Галіцька Ірина Леонідівна
студентка 5 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
науковий керівник: к.і.н., ст. викладач **Маркевич О.В.**

Відстоювання волинською шляхтою станових прав у першій третині XIX століття

Історія взаємовідносин державних і самоврядних органів є однією з актуальних тем, особливо сьогодні, коли формується нова система місцевого самоврядування. У цьому питанні повчальним є досвід польської шляхти, яка навіть у часи знищення Речі Посполитої обороняла свої політичні, економічні права всіма доступними засобами у самодержавній Російській імперії.

Досліджувані питання частково відображені у дореволюційній російській, а також сучасній зарубіжній та українській історіографії. На висвітленні історії становлення та розвитку владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні, через які шляхта відстоювала корпоративні інтереси зосередилися М. Бармак [1], Л. Казначеева [4]. Окреме місце займають дослідження французького вченого Д. Бовуа [2].

Після інкорпорації Правобережної України, російська влада почала шукати шляхи порозуміння з поляками – фактичними «володарями краю», оскільки їм належали родові поміщицькі маєтки. У Російській імперії уже були напрацьовані механізми інкорпорації чужоземних територій, але вперше Катерина II зіткнулась з елітою, яка мала міцні державницькі традиції. Водночас і польська магнатерія була зацікавлена у збереженні їх влади і приватної власності. На польську еліту поширювались умови Жалуваної грамоти 1785 р., згідно якої шляхтичі урівнювались у своїх правах із російськими дворянами, звільнялися від сплати державних податків, військової служби, наділялося правом на самоврядування. Єдиною умовою отримання цих привілеїв було присягнути на вірність російському самодержавству [6, с.155]. Польські магнати, щоб не втратити землеволодіння скористалися нагодою. В свою чергу російська влада сподівалась завдяки їм зміцнити позиції на новоприєднаних територіях. Польські землевласники, які не бажали присягати на вірність Російській імперії, змушені були продати майно та виїхати за її межі [8, с. 691]. Таким чином, подальше володіння майном на території імперії ставилося у безпосередню залежність від прийняття присяги.

У новоствореній Волинській губернії, як і в інших губерніях Російської імперії, найважливіші управлінські посади були призначували: губернатор, чиновники з особливих доручень, радники губернського правління, казенної палати. Для здійснення судочинства у Волинській губернії відкривались станові судові органи. Вищими судовими інстанціями були палати кримінального та цивільного суду; судові справи дворян розглядав повітовий та верхній земський суд, купців і міщан – магістрати і ратуші, державних селян – верхня і нижня розправи. Контролювати суди означало впливати на різноманітні земельні зобов'язання та аграрні відносини. Губернатор не мав повноважень втручатися у судові рішення, він лише наглядав за дотриманням вимог законності [3, с. 12].

Судові місця заповнювались вихідцями з привілейованого стану, на Волині – шляхтою, шляхом балотування на дворянських зібраннях. До компетенції останньої входило обирати земського справника, десять засідателів верхнього

земського суду, суддю та засідателів повітового суду, двох засідателів совісного суду та двох засідателів нижнього земського суду. Станові урядовці виконували свої обов'язки на громадських засадах і не отримували жалування, а дворяни, обрані зібранням на державні посади, вважалися чиновниками і одержували винагороду, що впродовж 1797-1806 рр. виділялося із дворянської каси, фактично означало утримання місцевої державної адміністрації за рахунок шляхетських коштів [3, с. 12].

Шляхетські вибори на Волині відбувалися зі значними привілеями, які зуміла відстояти польська еліта за підтримки начальника губернії. Найголовнішим з них був указ від 8 червня 1802 р., яким впродовж наступних чотирьох виборів у Волинській губернії дозволялось брати участь шляхті без обер-офіцерського чину, тобто особам, які офіційно не були зараховані до стану дворян. Верховна влада указом від 3 березня 1805 р. визначила додаткові умови, які дозволяли брати участь у дворянських зібраннях тим, хто не мав обер-офіцерського чину, якщо ті володіли землею, являлися її по життєвими чи партикулярними орендарями більше десяти років, регулярно сплачували податок під назвою «офіра» [5, с. 20].

Дворянські зібрання були важливими не тільки проведенням виборів, там також обговорювались справи місцевого управління та внутрішньостанові питання. Крім цього дворянським зібранням дозволялось вводити тимчасові місцеві податки, які були, зазвичай, добровільними внесками дворянства і доповнювали загальнообов'язкові повинності.

Особливе місце у взаємодії між шляхтою і державною владою відводилось посаді губернського предводителя дворянства. Центральна влада у внутрішніх губерніях особливо виділяла його самостійність. Саме предводитель, а не губернатор керував дворянським зібранням [9, с. 288]. Проте у «польських губерніях» губернатор мав вдумливіше підходити до тих, кого затверджувати на посадах.

Імперська політика у Російській імперії щодо польського шляхетства залежала від імператора. Це яскраво простежується з приходом до влади Павла I. За його правління продовжувалася інтеграція польської аристократії у російську імперську систему. Указом від 6 лютого 1797 р. «Про вибір маршалків і повітових хорунжих у малоросійських і приєднаних від Польщі губерніях» відновлювався порядок проведення виборів станових представників, який існував за часів Речі Посполитої [7, с. 839]. 14 жовтня 1799 р. Павло I зробив посаду шляхетського маршалка пожиттєвою, таким чином шляхта втратила право його переобрання, якщо він не виконував своїх зобов'язань щодо неї і не відстоював її інтересів [7, с. 840]. Щоправда у такому статусі вона перебувала до 1802 р., коли Олександра I відновив її виборність.

Намаганням польської шляхти відстояти право обирати зі своїх представників на ключові посади не обмежувалось губернським предводителем. 1816 р. було отримано дозвіл на обрання з середовища шляхти на посаду земського справника, який у повіті мав вищі адміністративно-поліцейські повноваження [10, с. 769]. Він же очолював земський суд з правом призупиняти його рішення. Таким чином в руках цієї особи перебувала судова та виконавча влада. Лише польське повстання 1830 р. змусило верховну владу відновити порядок її призначення.

Ще одним проявом відстоювання шляхтою корпоративних прав було подання прохань «про свої потреби». При цьому шляхта зверталась у найвищі інстанції, демонстративно надсилаючи текст водночас польською та російською

мовами. На думку Даніеля Бовуа революційним був сам факт, що між самодержавною владою і представниками польської шляхти відбувався обмін думками. Польська шляхта намагалася повернути собі ту активну роль, яку відігравала раніше у Польщі [2, с. 170-171].

Кардинальні зміни у відношенні до шляхти відбулися після польського Листопадового повстання. Спеціальним указом від 30 жовтня 1831 р. дворянські зібрання усувалися від участі у місцевому управлінні шляхом позбавлення виборчих повноважень. Влада пришвидшила процес перевірки доказів про благородне походження, конфіскувала маєтки у учасників повстання.

Отже, польська еліта, яка присягнула на вірність імператорській короні отримувала ті ж станові права, як і російське дворянство. Незважаючи на те, що їх обсяг був обмеженим, шляхта формувала судову владу, брала участь у дворянських зібраннях, зверталась до верховної влади тощо. Ключові виборні посади предводителя дворянства та земського справника використовувалися для відстоювання станових прав.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / Бармак М. В. – Тернопіль: АСТОН, 2007. – 512 с.
2. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793-1830 / Д. Бовуа [пер. с французької Зої Борисюк]. – Львів : Кальварія, 2007. – 296 с.
3. Желізняк В. М. Особливості взаємовідносин дворянського зібрання та губернатора у Волинській губернії кінця XVIII – початку XIX ст. / В. М. Желізняк // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль, 2012. – Вип. 10. – С. 11-13.
4. Казначєєва Л. Формування складу та повноважень Волинського дворянського зібрання (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) / Л. Казначєєва // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2006. – Вип. 7. – С. 81–92.
5. Маркевич О. В. Законодавче регулювання дворянських виборів у Російській імперії (1775-1831 рр.) / О. В. Маркевич // Літописець. Збірник наукових праць. Випуск 10. – Житомир, Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 19-24.
6. Павлюк В. В. Польська аристократія у суспільному житті Правобережної України після поділів Речі Посполитої / В. В. Павлюк // Український історичний журнал. – 2010. - №3. – С.154-166.
7. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). – Собр.1. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. XXX. – №23 513. – С. 839-842.
8. ПСЗРИ. – Собр.1. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. XXIII. – №17 323. – С. 691-692.
9. Тимошенко В. І. Губернські предводителі дворянства Правобережної України другої половини XIX – ст.: соціокультурний портрет / В.І. Тимошенко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Зб. наук. пр. — 2009. — Вип. 16. — С. 288-295.
10. Шандра В. С. Справник / В. С. Шандра // Енциклопедія історії України / [голова редакційної колегії В. А. Смолій]. – Т.9. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 769-770.

